ISMOILBEK GASPIRALI VA MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING TURKIY DUNYO MA’RIFATPARVARLIK HARAKATIDAGI O‘RNI HAMDA MEROSI

Xaydarova Dilorom Abduxamidovna,
Qo‘qon davlat universiteti katta o‘qituvchisi (PhD)
xaydarovad2112@gmail.com

Annotatsiya: Turkistonda jadidchilik harakati va yangi ziyolilarning shakllanishida Ismoil Gaspiralining faoliyati, ayniqsa u nashr qilgan “Tarjimon” gazetasi muhim rol o‘ynadi. Turkiston jadidlarining Gaspiraliga bo‘lgan munosabatini aniqlash ularning ijodi va faoliyatini batafsil tahlil qilishni taqozo etadi. Shu jihatdan olib qaralganda, Behbudiy turkistonlik jadidlar orasida Gaspirali bilan mustahkam aloqa o‘rnatgan va “Tarjimon”da faol ishtirok etganligi bilan ajralib turadi. Behbudiy o‘z faoliyatida bevosita Gaspirali yo‘lini tanladi. U G‘aspiralining til birligi g‘oyasini keng targ‘ib qildi va quvvatladi.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, Ismoil Gasprinskiy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Tarjimon Gazetasi

Abstract: Ismail Gasprinsky’s work, especially the “Tarjiman” newspaper, which he published, played an important role in the formation of the attitude of Turkestan jadidst to Gaspiral requires a detailed analysis of their creativity and activity. From this point of view, Behbudi stands out among the Turkestan Jadids because he established a strong relationship with Gaspirali and actively participated in “Tarjiman”. Behbudi directly chose the path of Gaspirali in his career. He widely promoted and strangthened the idea of Gaspirali‘s language unity.

Key words: Jadidizm, Ismail Gasprinsky, Mahmudho‘ja Behbudiy, Tarcuman newspaper

XX asrning boshlanishi turkiy xalqlar uchun o‘zgarish va yangilanish davri bo‘ldi. Rossiya imperiyasining zulmi ostida yashagan turkiy xalqlar jaholat va qoloqlikdan aziyat chekib, o‘zlarining milliy o‘zligini anglashga intilardi. Shu davrda turkiy xalqlarning ma’rifiy va milliy uyg‘onishini boshlab bergan ikki buyuk shaxs - Ismoilbek Gaspirali va Mahmudxo‘ja Behbudiy edi. Ularning faoliyati turkiy xalqlarning o‘zlikni anglashini, milliy ong va ma’rifiy darajasini oshirishini ta’minladi. O‘zbekistonlik ziyoli, jurnalist, yozuvchi va jamoat arbobi bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiy turkiy xalqlarning birligini, o‘zbek tilida ta’lim olishni va milliy madaniyatni rivojlantirishni targ‘ib qilgan. 1906 yilda u "O‘zbek tilini o‘rganish” risolasi va “Turkiston viloyatining ma’rifiy ahvoli" kitobini nashr etgan. Uning faoliyati o‘zbek tili va madaniyatining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. 1909

yilda u “Turkiston viloyati mudiriyatiga murojaat” risolasi bilan o‘zbek tilida ta’lim olishning zarurligini ta’kidlagan. Behbudiyning faoliyati o‘zbek xalqining milliy uyg‘onishini kuchaytirgan va ularning ma’rifiy darajasini oshirishga hissa qo‘shgan. rimlik turkiy ziyoli, jurnalist, yozuvchi va jamoat arbobi bo‘lgan Ismoilbek Gaspirali turkiy xalqlarning birligini, milliy o‘zlikni anglashni va zamonaviy bilimlarni o‘rganishni targ‘ib qilgan. 1883 yilda u “Tarjuman jurnalini nashr etgan, bu jurnal turkiy xalqlarning ma’rifiy va milliy uyg‘onishini boshlab bergan. “Tarjuman” jurnali turkiy xalqlarning tarixi, madaniyati, tili va adabiyoti haqida maqolalarni nashr etgan, shuningdek, zamonaviy bilimlarni o‘rganishga chaqirgan. Gaspirali o‘zining g‘oyalarini kengroq auditoriyaga yetkazish uchun turli xil konferentsiyalar va uchrashuvlar tashkil qilgan. Uning faoliyati turkiy xalqlarning o‘zlikni anglashini kuchaytirgan va ularning milliy ong va ma’rifiy darajasini oshirishga hissa qo‘shgan. Turkistonda “jadid” nomini olgan intelligensiya XX asrning birinchi 10 yilligida shakllandi. Ushbu guruhning asosini Toshkent, Samarqand, Buxoro va Qo‘qon shaharlari va atrofidagi ma’rifatparvarlar tashkil etdi. Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Samarqandda Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulqodir Shakuriy, Buxoroda Sadriddin Ayniy, Fitrat, Usmonxo‘ja, Qo‘qonda Ashurali Zohiriy, Mahmudjon Obidov kabilar ushbu “jadid” guruhining markazida turdi. Yuqoridagi guruhning shakllanishida Rossiya imperiyasi qo‘l ostida bo‘lgan turkiy xalqlar o‘rtasida ijtimoiy-siyosiy sohada islohotlarni amalga oshirishga 141 yo‘naltirilgan jadidchilik harakatining asoschisi qrimlik Ismoil Gasprinskiyning (1851-1914) faoliyati, ayniqsa, u nashr qilgan “Tarjimon” gazetasi muhim rol o‘ynadi. Jadidlar Gasprinskiy va “Tarjimon” gazetasi bilan XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida yaqindan tanisha boshladi. Chor Rossiyasi qo‘l ostida bo‘lgan Turkiston hududlarida ziyolilar “Tarjimon”ni obuna orqali olgan bo‘lsalar, Buxoroda yashirin yo‘llar bilan keltirib o‘qidilar. Turkiston jadidlarining Gasprinskiyga bo‘lgan munosabatini aniqlash ularning ijodi va faoliyatini batafsil tahlil qilishni taqozo etadi.[1;1] Ismoilbek Gaspirinskiy Rusiya jadidchilik harakatining rahnamosi edi. Turkistonda XIX asrning oxirlaridan ko‘zga tashlangan yangilaning harakatlari ko‘p jihatlari bilan shu nomga, uning “Tarjimon” gazetasiga kelib bog‘lanadi. Va ushbu davrdan e‘tiboran XX asrning 20-yillariga qadar faoliyat ko‘rsatgan biror turkistonlik ziyoliy yo‘qki, bu nomni chetlab o‘tgan bo‘lsin. Shu sababli, uning ijodiy faoliyati va ayniqsa, maslak-intilishlari bilan tanishish, Turkiston jadidchiligi va jadid adabiyotining shakllanishi hamda rivojlanish bosqichlarinigina emas, umuman mazmun-mohiyatini anglashda, yo‘nalishlarini belgilashda ham benihoya muhim ahamiyatga ega. Bu nom yuz yil muqaddam turkiy dunyodagi eng mashhur nom edi. Uni Qashqardan Londongacha Sankt-Peterburgdan Bombeygacha bilar edi. U chiqargan “Tarjimon” gazetasining 1908- yildagi 25 yillik to‘yida Xitoyning “Tarancha”sidan tabrik telegrammasi kelgan. 1910-yilda esa Fransiyaning eng e‘tiborli

jurnallaridan “Revyu dyu monde musulman” uning millati oldidagi buyuk xizmatlari uchun nomzodini “Tinchlik” borasidagi Xalqaro Nobel mukofotiga tavsiya qilgan va buni Xorijiy mamlkatlardagi juda ko‘p matbuot organlari qo‘llab-quvvatlab chiqqan edi.[2;1] Bu davrda xalqimizni ma‘rifatli va savodli qilish bilan bir qatorda umuminsoniy qadryatlarni shakllantirishga hissa qo‘shgan jadidlarimiz sanoqlidir. Ammo ularning samarali mehnati va jonlarini fido qilganligi tahsinga sazovordir. Jadidlar o‘zlarining “usuli jadid” jamiyatini ochishi bilan ko‘plab muvaffaqiyatga erishdi. Behbudiy o‘z faoliyatini shakllantirishda va olib borishda bevosita Gasprinskiy yo‘lini tutgan, deb aytish mumkin. U birinchi bor 1899 yili haj qilish uchun sayohatga chiqadi va Istanbul, Qohira kabi shaharlarda bo‘ladi. Amerikalik tadqiqotchi Adib Xolidning ta’kidlashicha, Behbudiy ayni shu sayohat davomida Usmoniylar davlati hamda Misrda xalq ta’limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va yangiliklarni kuzatish barobarida ijtimoiy sohadagi islohotlarda yetakchilik qilgan shaxslar bilan ham muloqot qilish imkoniga ega bo‘lgan. Oradan 8 oy vaqt o‘tib, u Samarqandga qaytishi bilan “Tarjimon” gazetasiga obuna bo‘ldi. Behbudiyning 1899-yilgi safaridan 142 “Tarjimon” gazetasiga obuna bo‘lib o‘qiy boshlaganligini uning yaqin hammaslagi bo‘lgan Hoji Muin ham tasdiqlaydi. Behbudiyning publitsistik faoliyati 1902-yili Turkistonda mahalliy tilda chiqqan rasmiy “Turkiston viloyatining gazeti”dan boshlandi. Gasprinskiy 1904-yildagi Rossiya-Yaponiya urushi munosabati bilan “Tarjimon”da musulmonlarni bu urushda ishtirok etayotgan rus va musulmon askarlariga yordam tariqasida pul, kiyim va oziq-ovqat yig‘ib yuborishga da’vat qilib bir necha maqola yozdi. Behbudiy ham ayni shu mavzuda “Turkiston viloyatining gazeti”da kichik bir maqola e’lon qildi. Unda Behbudiy turkistonliklarga musulmonlar nima sababdan rus askarlariga va davlatiga yordam berishlari kerakligini tushuntiradi. Muallif o‘z so‘zlarining dalili sifatida “gazetlarda yozilib” turgan “Qrim tarafidagi ba’zi shaharliklar” pul va kiyim yig‘ib yuborganliklari voqeasini misol keltiradi. Behbudiy “gazetalar” deganida aynan “Tarjimon”ni nazarda tutadi va unda berilgan xabarlardagi ma’lumotlardan foydalanadi. Behbudiyning “Tarjimon”dagi ishtiroki 1904-yilning so‘ngida ko‘rinadi. Gasprinskiy bilan Behbudiy orasidagi amaliy hamkorlik aynan shu davrdan boshlanadi deyish mumkin. “Tarjimon” idorasi Rossiya musulmonlari manfaatlari uchun mo‘ljallangan turli tadbirlarga o‘z o‘quvchilarini pul xayriya qilishga doim targ‘ibot ishlarini olib borgan. Behbudiy “Tarjimon” idorasining shunday murojaatlaridan biriga javob tariqasida Peterburgda Buxoro amiri Abdulahadxon tashabbusi bilan qurilayotgan masjid hamda Samara viloyatida tashkil etilgan qizlar maktabiga xayriya tarzida pul yuboradi va “Tarjimon” idorasiga yig‘ilayotgan pullarni qay tartibda kerakli joylarga yuborishi haqida savol bilan murojaat qiladi. Gasprinskiy Behbudiyga tashakkur bildiradi va savoliga batafsil javob beradi. [1;2] Ismoil Gasprinskiy hayoti va sermazmun faoliyatini Turkistonsiz, uning tarixi va taqdiri haqidagi o‘ylarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ulug‘ mutafakkir

Turkiston xalqinig boy ma‘naviy merosini Rusiya musulmonlari borasidagi yangilanish va islohatchilik harakatlari uchun ma‘naviy merosini Rusiya musulmonlari borasidagi yangilanish va islohatchilik harakatlari uchun ma‘naviy omil deb biladi. Ayni paytda, butun vujudi bilan Turkiston uchun ham najot yo‘lini izlaydi va buni yangilanishda, islohotda ko‘radi. Shunga ko‘ra, uning qarashlari ham Turkiston bilan teran bog‘langan edi. Shu sababli bu fikr-qarashlar Turkistonda aks-sado topdigina emas, turkistonlik taraqqiyparvar ziyolilar uchun dasturul amal vazifasini bajardi. [2;2] Ismoilbek Gaspirali va Mahmudxo‘ja Behbudiy XX asrda turkiy xalqlarning ma’rifiy va milliy uyg‘onishida muhim rol o‘ynagan shaxslardir. Ularning g‘oyalari va faoliyati turkiy xalqlarning o‘zlikni anglashini, milliy ong va ma’rifiy darajasini oshirishini ta’minladi. Ularning faoliyati turkiy xalqlarning milliy uyg‘onishi va zamonaviy dunyoga moslashishi uchun muhim poydevor bo‘lgan.

Adabiyotlar:

1. “XX asrning Turkiy dunyosining ikki buyuk intelektuali” Z. Abdirashidov (91-92-bet) [1;1]
2. “Milliy uyg‘onish davri o'zbek adabiyoti” B. Qosimov (146- bet)
3. “XX asrning Turkiy dunyosining ikki buyuk intelektuali” Z. Abdirashidov (93-94-bet) [1;2]
4. “Milliy uyg‘onish davri o'zbek adabiyoti” B. Qosimov (163- bet) [2;2]